Man zonder gezicht

'in de duisternis van ons eigen eenzame hart'

Essay van Hans Achterhuis bij Getuige

Hans Achterhuis is hoogleraar filosofie en was 'Denker des Vaderlands". Hij heeft een zesde zintuig voor 'actualiteitsanalyses', zoals Michel Foucault het noemde en denkt graag 'tegen zichzelf in'. In zijn magnum opus **Met alle geweld** *probeert Achterhuis - in het voetspoor Hannah Arendt en in discussie met de actualiteit en de grote romanliteratuur - de vele verschijningsvormen van geweld te begrijpen.*

Een beetje ontredderd keek ik Tiny, mijn vrouw, aan. Omdat ik, zeker als het om visuele zaken gaat, soms nogal secundair reageer, vind ik het heerlijk om films samen met anderen te bekijken. In het gesprek erna kun je terugblikken op wat je niet scherp of anders zag, kun je je eigen duidingen en oordelen toetsen en bijstellen.

Zo keken Tiny en ik dus samen naar *Getuige* van Hanro Smitsman. Over het scenario had ik van tevoren een beetje meegedacht, waaruit bleek dat Hanro en ik beiden gefascineerd zijn door de vele verschijningsvormen van geweld en door de vraag hoe je hiermee kunt omgaan. Mijn uitgangspunt bij het kijken naar *Getuige* was dus om via een kort essay vooral een commentaar op dit onderwerp te geven. Maar toen in het laatste beeld de taxi wegreed van de rechtszaal waar over het geweld getuigd zou worden, wist ik het niet meer. Wat moest ik over de geweldsthematiek in de film zeggen? Er wat iets anders in de film dat mij meer trof, maar wat was dat precies?

Natuurlijk er valt heel wat te discussiëren over het geweld in deze film. Het uitgangspunt ervan is tenslotte een uiterst gewelddadige verkrachting waarvan Ralf, de hoofdpersoon, getuige is en waar hij niet adequaat op reageert. Vooraf denkt hij te weten hoe je geweld kunt temmen en misschien zelfs uitbannen; dat is immers min of meer zijn beroep als psychologisch hulpverlener. Ondanks al zijn theoretische voorbereiding blijkt hij in de praktijk jammerlijk te falen. Daardoor word je als kijker onherroepelijk voor de vraag gesteld hoe jij in zo'n situatie als toeschouwer van een verkrachting zou zijn opgetreden.

Als je eerlijk bent, moet je misschien toegeven dat jouw eigen angst voor geweld je wel eens zo zou kunnen overmeesteren, dat je niet ingrijpt in de zaak waarvan je getuige bent. Dat gebeurt in elk geval met de hoofdpersoon. Wat betekent zoiets achteraf wanneer je op je eigen gedrag terugblikt. Ben je gewoon een lafaard? Heb je, verlamd door angst voor je eigen hachje, verzuimd om op te treden? En wat betekent deze zelfkennis, hoe ga je met dit beeld van jezelf als lafaard om? Dat Ralf dit niet goed doet, was mij als kijker duidelijk. Maar hoe dat te duiden?

Doorpratend hierover liet Tiny een woord vallen dat mij als filosoof triggerde. Zij vond de hoofdpersoon “stiekem”. Met een centraal begrip van Hannah Arendt, de filosofe over wie ik op dit moment een boek schrijf, zou ik zeggen dat Ralf niet ‘handelde’. Omdat hij natuurlijk volgens ons dagelijks gebruik van het woord ‘handelen’, wel degelijk dingen deed en daden verrichtte, moet ik het handelingsbegrip van Arendt nader toelichten.

Arendt onderscheidt in ons actieve leven drie fundamentele wijzen van omgang met de wereld en onze medemensen: ‘arbeiden’, ‘werken’ en ‘handelen’. Wij gebruiken, zoals ik al suggereerde, deze woorden vaak min of meer als synoniemen. Voor Arendt zijn het drie onderscheiden filosofische grondbegrippen. Ik leg ze kort uit.

In hun arbeiden zijn mensen erop gericht om via zorg en consumptie de voorwaarden om in leven te blijven te creëren, in het werken maken zijn dingen die langer blijven bestaan en die een tehuis voor hen kunnen vormen, in het handelen bewegen zij zich via woorden en daden in het netwerk van hun medemensen.

Over arbeiden en werken heb ik al heel wat afgeschreven, met het handelen had ik steeds de nodige moeite. Arendt situeert het handelen vooral op het publieke terrein, waarbij zij de Atheense polis als lichtend voorbeeld gebruikt. Die vrije Atheense burgers die politiek handelden, terwijl de vrouwen en slaven arbeidden en werkten, kwamen op mij altijd een beetje verheven, om niet te zeggen hoogdravend, over. Hoe kon je het handelen naar onze hedendaagse werkelijkheid vertalen?

Het was voor mij een volstrekte verrassing dat de film van Hanro Smitsman dit ineens voor mij mogelijk maakte. Ze hielp mij zelfs om een beter inzicht te krijgen in de filosofische tekst van Arendt, die ik dacht zo goed te kennen. Ik probeer om mijn verworven inzicht kort over te dragen.

Handelen bestaat volgens Arendt in het met woorden en daden jezelf in de publieke ruimte laten zien. Je durft je bloot te geven, je openbaart je aan de pluraliteit van je medemensen. Niet je *wat*, je functie en de daarbij passende verrichtingen maak je zichtbaar, maar je *wie*, de persoon die je bent en over wie een verhaal verteld kan worden. Daar is altijd een zekere moed voor nodig, je dient je veilige privéruimte te verlaten om de publieke, met anderen gedeelde, werkelijkheid te betreden.

Het praten, het uitleggen wat je doet is hierbij een onmisbaar onderdeel van handelen. Ik veroorloof mij een lang citaat:”Handelen zonder spreken zou geen handelen meer zijn, omdat er geen handelende persoon meer zou zijn, want de handelende persoon, de verrichter van daden, is alleen maar een mogelijkheid als hij tegelijkertijd de spreker van

woorden is. De handeling die hij begint, wordt als een menselijk handelen geopenbaard in het woord, en ofschoon zijn daad ook zonder de begeleiding van woorden kan worden waargenomen in haar naakte fysische verschijningsvorm, tot iets zinnigs wordt ze eerst door het gesproken woord, waarin hij zich kenbaar maakt als handelende persoon en aankondigt wat hij doet, heeft gedaan en nog van plan is te doen."

Volgens Arendt zijn er twee soorten mensen die nooit op deze wijze kunnen handelen. In de eerste plaats zijn dat natuurlijk de misdadigers die zich voor anderen moeten verbergen. Maar dit laatste geldt ook voor "de verrichters van goede werken", die hypocriet zouden zijn als ze deze voortdurend wilden etaleren. Beiden zijn volgens Arendt "vereenzaamden"; in het intermenselijk verkeer blijven zij een soort buitenstaanders.

Daar komt nog iets bij. Volgens Arendt hebben wij als handelende mensen de ander nodig om tot zelfkennis te komen. Die bereiken wij niet in de introspectie over onze zogeheten diepste gevoelens. Wanneer wij ons daartoe beperken, zijn wij gedoemd "hulpeloos en stuurloos rond te dolen in de duisternis van ons eigen eenzame hart". Alleen het licht van onze medemensen kan deze duisternis verdrijven, kan ons zicht geven op wie wij zijn, ons helpen om misschien anders te worden.

Genoeg filosofie. Ik hoop dat ik duidelijk heb gemaakt dat de hoofdpersoon in *Getuige* nergens en nooit handelt. Dat begint al, wanneer hij bij de verkrachting stilletjes de aftocht blaast. Fysiek ingrijpen was misschien teveel gevraagd, maar je aanwezigheid schreeuwend kenbaar maken en de hulp van anderen inroepen, was in deze moeilijke situatie een reële mogelijkheid. Maar daarmee maak je jezelf zichtbaar voor anderen, word je op hen betrokken. En dat weigert Ralf. Dat gedrag zet hij voort wanneer er via de oproep van de televisie om getuigen wordt gevraagd. Ook daarbij moet je je privéruimte verlaten, een stap in de openbaarheid zetten, je zichtbaar maken voor iedereen.

Omdat Ralf kennelijk wel medegevoel heeft met het slachtoffer, kiest hij de weg van de verborgen hulpverlening. Waarschijnlijk denkt hij zo in stilte toch goed te kunnen doen, de gevolgen van de verkrachting te kunnen helen. Maar omdat hij alleen maar de termen uit het jargon van de psychologische hulpverlener hanteert en zijn eigen rol als getuige verzwijgt, is hij voor het slachtoffer nergens persoonlijk aanwezig. Misschien is het te hard geformuleerd, maar ik denk dat je mag zeggen dat hij Patricia gebruikt, zelfs misbruikt. Wanneer zij hem verleidt, doet zij dat spiegelbeeldig ook met hem, maar zij geeft dit toe en legt het uit, waardoor Patricia een gezicht, een eigen identiteit, krijgt. Dat gebeurt in de film nergens met Ralf en hier ligt de reden waarom Tiny hem "stiekem" noemde. Hij blijft inderdaad, zoals Arendt stelt, "ten prooi aan alle tegenstrijdigheden en dubbelzinnigheden van zijn eigen eenzame hart". Noch zijn collega's, noch zijn vriendin in Nederland, krijgen de kans om deze duisternis van de onzichtbaarheid te verdrijven.

Juist daarom is het laatste beeld van de wegrijdende taxi ook zo treffend. De hoofdpersoon van de film verdwijnt uit ons gezicht, hij heeft zelf geen gezicht gekregen en wij ergeren er ons als kijkers aan dat hij verdwijnt en dat we hem niet hebben leren kennen. Hij heeft niet durven handelen, er valt over hem geen verhaal te vertellen. Het razend knappe is dat Hanro Smitsman dit nu juist in een filmverhaal allemaal laat zien.

Nog een kleine uitsmijter om een mogelijk misverstand te voorkomen. Handelen is volgens Arendt geen moreel geladen begrip, het gaat in eerste instantie niet om het goed of kwaad optreden van de handelende mens. Belangrijker is het dat je de moed hebt om jezelf, met al je zwakheden maar misschien ook met je sterke kanten, voor anderen zichtbaar te maken. Als kijker naar *Getuige* zullen velen misschien snel hun morele oordeel klaar hebben. Te snel misschien. Dat Ralf verstrikt raakt in zijn eigen goede bedoelingen en daarom juist het kwade doet, lijkt mij op zich een juist oordeel. Dat het hem aan de moed tot handelen ontbreekt, lijkt mij een ernstiger falen.

© 14 december 2011, Hans Achterhuis, HUMAN